

“Ben” İdraki Sürecinde Kültürün Önemi 8

Zafer Gündüz¹

Özet

Bir dünya içine doğmak, bir dünyada var olmak, zorunlu bir şekilde edimsel olmayı ve pratik yaşamın bir varolanı olmayı gerektirmektedir. Tüm varolanlar bu açıdan uzam ve zamanın varolanıdır. Oysa insan bu varolma biçiminin içinde özsel olarak kendi varoluşuna müdahale edebilen, anlamlandırabilen ve bir kimlik ile tanımlayabilen bir varoluşsal yapıdadır. Nitekim insan varlığının bu özel imkanı sayesinde insan ilkin tekil bir varlık sonrasında ise birey olmaktadır. Birey olabilmesi için ise insanın anlamlı bir yapıda varoluşunu bu yapının normatif ilişkilerine yaslanacak biçimde yapısal bir içerik ile dönüştürmesi gerekmektedir. Bu noktada karşımıza kültür çıkmaktadır. Kültür sayesinde insan bu anlamlı toplumsal yapının bireyi olmaktadır. Bu doğrultuda bireyin “ben” kavrayışı oluşmakta ve kendi varlığını başkaları ile birlikte olduğu kültürel, toplumsal yapıda tanımlamaktadır. Bu çalışma insanın bu özel varoluşuna imkan veren toplumsal yapı ve kültür kavrayışına odaklanmaktadır. Buradan hareketle kültürün insan varlığı için nasıl bir değere sahip olduğuna işaret edilmiş olacaktır.

1. Giriş

Bireyin kimlik edinme sürecinde, kendini tanımlarken nasıl bir yol izlediği ve bununla ilgili kavramların oluşmasında kültürün etkisinin olup olmadığı, varsa nasıl olduğu konusu ‘kültür felsefesi’ açısından önemli sorundur. Böyle bir süreçte bireyin kimlik kazanımında edinmiş olduğu “ben”² idraki ile ilgili olarak içinde bulunduğu kültürel yapıların kurallarını kabul eden ve edilgen olan bir “ben” mi olduğu, yoksa edilgen olmayıp o kültürel yapıları yorumlayan etken bir “ben” mi olduğu bu çalışmamızın hedefini oluşturmaktadır. Bunun için öncelikle kültürden ne anlaşıldığını ve kimlik

1 Dr. Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, zafergunduz62@hotmail.com. <https://orcid.org/0000-0002-2486-0780>.

2 Bu yazıda “ben” ile kastettiğim şey bilinçli, kendi varlığının ve içinde bulunduğu çevrenin bir parçası olduğunun farkına varmış bireydir. Ben böylece salt başına bir kavram olmaktan çıkmış ve etken bir fiil olmuştur.

ediniminde oluşan genel birlikteliklerin neler olduğunu belirtmemiz ve bireyin bu genel birlikteliklerin oluşmasında ne kadar etkin olduğunu kavramamız gerekmektedir. Bu çalışmada öncelikle kültür kavramına, oluştuğu tarihsel zemin içerisinde bir tanımlama getirmeye çalışacağız. Daha sonra kültürün bireyin yaşamına, bu tarihsel şekilleniş içerisinde nasıl müdahale ettiğini de aktararak, “ben” idrakinin oluşmasında ki yerini incelemiş olacağız.

2. KÜLTÜR NEDİR?

Dilbilimcilerin birçoğu, sözcükbilimsel olarak “kültür” sözcüğünün latince daha çok “toprak kültürü” (*agri cultura*) anlamında kullanılan “*edere-cultura*” (kültür, özen, kakım) sözcüğünden geldiğini ileri sürmektedir. Klasik latince “*cultura*” sözcüğü bu anlamda kullanılmaktadır.³ Ancak bu kavram toplumsal ve manevi düzen sürecine bağlı olduğu için kavramın anlamı sözcükbilimsel analiz alanının sınırlarından çıkmıştır.⁴ İçerisinde insan ilişkilerinin her türlü çeşitliliğini barındıran hale gelmiştir. Artık kültür denilince sadece sözcükbilimsel bir yaklaşım ile belli genel yargılamalar yapmaktan ziyade maddi olan veya metafizik olan birçok argümanın şekillendirmiş olduğu bir yapı aklı gelmektedir. Kültür, bir toplumun duyuş ve düşünüş birliğini sağlayan değerlerinin tümü olarak tanımlanabilir. Bu anlam; gelenek, görenek, düşünüş ve sanat değerleri gibi bir toplumun bütün değerlerini kapsar. Ama en genel tanım için şu ortak söylemi kullanabiliriz: İnsan eylemlerinin ve zihinsel faaliyetlerinin hepsine birden kültür diyebiliriz.

3. İNSAN VE TOPLUMDAN KÜLTÜRE

Tarihsel olarak insan türünün ortaya çıkması ile alakalı farklı teoriler ortaya atılmış olsa da birey olarak insanın ortaya çıkmasında, ortaklık olduğunu söyleyebiliriz. Birey olmak, insanın tarihli yaşaması⁵ ve kültürün içerisinde olması durumudur.⁶ İnsan, bir birey olarak topluluk kurma veya onun içinde

3 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Sözlüğü*, sy 224-225. Terim anlamı için bakınız: Akarsu, Bedi. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, sy 122. Sosyolojik açıklama için bakınız: Mejuyev, Vadim. *Kültür ve Tarih*, sy 21-22. Sözlük anlamı için bakınız: Kabaağaç, Sina ve Erdal Alova. *Latince Türkçe Sözlük*, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1995.

4 Freud kültür için şöyle bir açıklama yapar: “*İnsan Ekinini— ki bununla insan yaşamının kendisini hayvansal koşullarının üzerine yükseltmesini sağlayan herşeyi demek istiyorum ve Ekin ve Uygarlığı ayırtetmeyi önemsemiyorum*”. Buradaki ‘ekin’ kavramı ‘kültür’ kavramına karşılık gelir. Bu konu için ayrıntılı bakınız: Freud, Sigmund. *Bir Yanılsamanın Geleceği Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, çev. Aziz Yardımlı, sy 5.

5 İnsanın tarihli yaşamısından kastedilen; insanın beşer olma halinden homo sapiens aşamasına geçiş durumudur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Timuçin, Afşar. *İnsanlık Tarihi*, sy 57-64.

6 Bireyin kendinde var olması durumu bir kendine dönme halidir. Bireyin kendini tanımamasının bir sonucudur. Ve durum bazı ön zorunluluklar sayesinde olur. Bunlardan birincisi bir şuur durumudur. Şuurlu olma durumunu bir tarihli olma tarihli yaşama da diyebiliriz. İkincisi ise deneyimin içerisinde olma halidir. Deneyim içerisinde olan birey kendi sınırlarının farkına

var olma zorunluluğunu kendisinde taşır. Yani insan toplumsal bir canlıdır.⁷ Toplumsal olması onun ilişkilerinde kurallar koyarak kendi belirlenimini çizmesini gerektirir. Bireyin kendi belirlenimini ortaya çıkarması iş birliği sayesinde olur⁸.

İş birliği ile birey kendini yerleştireceği bir toplumsal ortam geliştirir. İşbirliği ile toplumsal bağdaşım içgüdüye dayanır, insanoğlunda da, toplumsal olarak yaşayan hayvanların tümünde de bu böyledir. İnsan kendisini işte bu iki noktada ortaya çıkarır. İşbirliği ile toplumsal bağdaşım insanın tür olarak biyolojik bir canlı olmasından çıkarak, tekil bir karakter kazanmasını sağlar. Bireyleşme dediğimiz bu etkileşim insanın varlığının, o olmayan ile etkileşimi sayesinde ortaya çıkar. Birey kendini, kendi olmayan ile karşılaştırarak tanımlar. Bu tanımlamayı açmak biraz konunun inceliğini kavranması açısından önemlidir. Bir şey kendisini ortaya çıkarırken bir başka şeyin yardımı ile ve onun dolayımlanması ile sağlar.⁹

Birey doğduğu toplumun özelliklerini kendi yaşamında uygular. Bu durum iki eylemin birlikteliği sonucu gerçekleşir. Birincisi fiziksel gerçeklik olan insanın bedensel sınırlı olmasıdır. Bu durumda eyleme geçen insanın öğrenmesi ve bu sınırlılığı zorunlu kabul etmesi gerekir. İkincisi ise çevrenin ona etkisidir. Birey özümseme ve taklit etme gibi yöntemler ile çevrenin etkisini benimser.

Tüm bu etkileşimler birey de zorunlu olarak ilişkiler ve kurallar bütünü oluşturmaya sağlar. İşte insandaki tüm bu oluşturulmuş bütüne kültür

varabilir ve dış dünyayı keşfedebilir. Üçüncü hal ise ruh olmasıdır bu ise bu iki zorunluluğun birey tarafından soyutlama yaparak kendini ve kendi dışındakileri ayırt etmesine neden olur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Magill, Frank N.. “Düşünce ve Existenz Karl Jaspers” *Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klasığı*, çev. Vahap Mutal, sy 65-79. Tarihli yaşamak konusunda bakınız: Nietzsche, Friedrich. *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası*, sy 11-15.

- 7 Bu konuda Adam Schaff şöyle söyler: “İnsan, bir «insan bireyi» olarak, «toplumsal ilişkilerin bütünüdür», onun kaynakları, gelişmesi ancak toplumsal ve tarihsel bağlar içinde anlaşılabilir; yani, insan toplumsal hayatın bir ürünüdür.” Ayrıntılı bilgi için bakınız: Schaff, Adam. “Marksizm ve Varoluşçuluk”, *Marksizm Varoluşçuluk ve Birey*, sy 19.
- 8 İnsanın toplumsal bir varlık oluşuna dair analizde akılda tutulması gereken bir husus da inanç faktörüdür. İnanç tıpkı iş birliği ve iş bölümü gibi kökensel bir toplum inşa eden mekanizmadır. Ki günümüz dünyasının anlam arayışını, kültür ve kültürel kimlik kazanımını hem tetikleyen hem de koruyan bir mekanizma görevi bulunmaktadır. Bu konuda okuma için bakınız: Aslan, S. “Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce”, ss. 227-238; Aslan, S. “Dünya görüşü, Bilim/Ler ve Bilim Gelenegine İlişkin Alparslan Açıkgeçen’in Görüşlerinin İncelenmesi Üzerine.” *Keşfi Kadimden Vaz’-ı Cedide İslâm Bilim Tarihi Ve Felsefesi*, ss 377-391.
- 9 Birey bir çevrenin (çevreden kastım bireyin kendiğünün dışındaki herşey) içerisine vardır. Doğal olarak bu durum bireyi çevrenin bir parçası haline getirir. Birşeyin parçası olmak demek, o şeyi var eden şeylerden biri olmak demektir. Tabi olarak da birey kendi belirlenimini de bu dolaylılık içerisinde ifade eder. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Simmel, Georg. *Tarih Felsefesinin Problemleri*, çev. Gürsel Aytaç, sy 1-17. Belirlilik üzerine bakınız: Hegel, G.W.F. *Mantık Bilimi*, çev. Aziz Yardımlı, sy 88-97.

diyebiliriz. Bu şekilde insanın üretmiş olduğu bir yapı olan kültürün, insan ilişkilerinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde de belirgin bir rolü olduğu anlaşılmaktadır.

4. Kültürel Kimlik ve Sorunları

İnsan ilişkileri karşılıklı bir etkileşim sürecidir. Birey bu esnada kendi fikirlerini bir diğer şeye aktarır. Aynı zamanda bu aktarım ters yönlüdür. Yani karşı taraftan da bireye bir etki söz konusudur. Etkileşim bu sebeple hem birey açısından, hem de çevresi açısından önemlidir.

Doğal bir alıcı olan birey, çevresinde etkin olmakla birlikte aynı zamanda çevresinin ona dayattığı zorunluluklarla hareketlerini belirler. Farklı coğrafi ve sosyal ortamlarda yaşayan bireyler doğanın ve geleneklerin dayatmaları ile hayatlarını sürdürürler. Bu dayatmanın sonucu olarak bireylerde farklılıklar oluşur. Alıcının, algılama gücü ve seviyesine göre bu farklılık artabilir yada azalabilir. Tabi olarak bu durum bireyde bir davranış ve düşünüş şekillenmesi oluşturur. Bu davranış ve düşünüş şekillenmesi zamanla insanlar arasında kültürel farklılıklar yaratmaktadır. Kültürel farklılık bireyin kendi farklılığını üretmede önemli bir yerde durmaktadır. Çünkü birey kendi belirlenimini sadece zihinsel soyut bir çaba ile kuramaz. Aksine varlığını kendi dışında olanlar ile karşılaştırma ve onlar ile sınırlandırma çabası ile belirler. Bu durum bireyin ziyadesi ile çevrenin etkisinde kaldığının göstergesidir. Kendini belirlemenin en son aşaması ise bireyin bir kimlik üretmesidir. Kimlik sahibi olan birey böylece kendini bir yere koyabilir ve zihinsel bir örgütlenme yapacak kadar belirlenim sahibi olur.

Kimlik kazanımı kültürel aktarımın en önemli noktalarından biridir. Birey bu sayede kendini bir ortam içerisinde ilerletir. Zihinsel bir fiilin uyumsama içerisinde olması bireyin yeni fiillerini gerçekleştirmesinde bireye bir amaçlılık ve hareket kazandırır.

Bireyin kendi belirlenimini kazanması, onun bir uyum içerisine girmesi ile olur. Hem fiziksel hem de zihinsel olan bu uyumun gerçekleşmesini birey aşamalı olarak yaşar. Birey ilk olarak kendi fiziksel özelliklerinin farkına varır ve bu özelliklerinin bireyin doğası gereği var olduğunu özümser. İkinci uyumsama zihinsel olandır. Zihinsel uyum ise kültürel bir denge halidir.¹⁰ Birey zihinsel uyumu ancak kültürel aktarım ile kazanır. Bu aktarım öncelikle ailenin dolaylı baskısı şeklinde başlarken sonrasında aile dışındaki unsurların etkisi ile devam eder. Birey aile¹¹ ve aile dışındaki unsurlar arasında önce

10 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Arkonaç, Sibel A.. *Sosyal Psikolojide İnsanları Anlamak Deneyssel ve Eleştirel Yaklaşımlar*, sy 214-230.

11 Hegel ailede oluşan ilk birlikteliği ve aktarımı şu şekilde açıklar: “Aile Tinin dolaysız tözelliği

bir denge oluşturma davranışı sergilerken, daha sonra toplumsal aktarımdan yana bir denge oluşturmaya başlar, ki bireyde bu durum, aynı zamanda bir dengesizlik halidir. Bireyde bu zihinsel denge-dengesizlik durumu sürekli olarak kendini korur. Ancak birey zihinsel bir uyumsama ile bu çatışmanın doğasından uzaklaşır ve bir kimlik kazanarak bu çatışmayı kendinden ıraklaştırır. Bireyin uyumsama süreci ile kazandığı bu kimlik bir kültürel kimliktir. Bütün insanlar için ortak olan bu süreçler farklılıkları tek tek bireyin kazanımlarında ve yaşadıkları çevreler de gösterir. Aynı zamanda bu süreçler kimliğin kazanılmasında rol oynar. Birey bu duruma bir rahatsızlığın tatmin olma istemi ile varır. Tatmin olma istemi ile bireyin kazanmış olduğu bu kimlik yaşamının bütün alanlarında bireyin etken nedeni olur¹².

Birey ilk başta içine doğduğu kimliğin genel karakteristiklerini içselleştirir. Bu içselleştirme, bireyin kendini ve kendinden olanı merkeze yerleştirme çabası düşünüldüğünde, kendi kimliğini bir üst kimlik haline getirmesine neden olur. Bu üst kimlik bireyin millet bilinci kazanması demektir. Bunun en genel tanımı ise milliyetçiliktir¹³. Birey böylece kendi olma isteminin ve tatmin olma tavrının ilk aşamasını oluşturur.

4.1. Milliyetçilik

Bireyde ki bu tatmin olma istemi sayesinde şekillenmiş olan bu kimlik, birey için bir kendinden olan ile kendinden olmayan ayırımına götürecektir. Bu kendinden olan ilk zamanlar aile olurken bireyin ailenin dışındaki dünyayı tanımaya başlaması ile birlikte daha da genişleyen bir seyir izleyecektir.¹⁴ Genişleyen bu kendinden olma durumu, en genel manada oluşturduğu bütünlük milliyetçiliktir. Milliyetçilik bireyin zihinsel denge durumunun ilk evresidir. Birey bu aşamada ilk tatmin olma durumunu yaşar.

olarak onun kendini duyumsayan birliğini, Sevgiyi belirlenimi olarak alır; buna göre onda duygusal yatkınlık bireyselliğin özbilincini bu birlikte kendini de ve kendi için varolanözellik olarak taşımaktır; öyle ki birey onda kendi için bir Kişi olarak değil, ama bir Üye olarak bulunur. Sevgi genel olarak bir başkası ile birliğimin bilincidir.” Bu aktarımdan da anlaşıldığı gibi aile bireyin kendi olduğu değil aksine bir birlik, ama kuralları önceden belirlenmiştir. Bu konuda ayrıntılı bakınız: Hegel, G.W.F. *Tüze Felsefesi*, sy 200.

- 12 Gündüz, Z. (2017). A Critical Approach to Culture and Society Definitions, ss. 946-964.
- 13 Milliyetçilikten kastım ekonomik ilişkiler, ortak pazar ihtiyacı yada sosyolojik bir tanım değil. Bireyin bir aidiyet duygusu hissetmesi durumudur. Bu aidiyetlik bir var olma yani tatmin olmanın bir getirisidir. İnsanın yaşamdaki yeri kendi kendisini oluşturmaktır. Bu çaba doğrultusunda birey bir kimlik arayışına girer, işte kazanmış olduğu ilk toplumsal üst kimlik milliyetçiliktir. Burada ki tatmin olma durumu, bireyin başarılı bir kimlik kazanma istemidir.
- 14 Bu konuda Bertrand Russell şöyle söyler: “Kümeye bağlılıkla başlayıp, düşmanlardan korkuyla pekişen toplumsal bağlanım hem doğal, hem de bilinçli süreçlerle gelişmiş, sonunda da bugün uluslar diye bildiğimiz birbirine bağlı büyük kitle topluluklarına ulaşmıştır.” Ayrıntılı bilgi için bakınız: Russell, Bertrand. *Yetke ve Birey*, sy 9.

Milliyetçilik köken itibarı ile İngiltere, Amerika ve Fransa’da ki devrimler sırasında doğmuştur. Yabancı düşüncesine, diline kültürüne ve hakimiyetine hayır düşüncesinden çıkarak ortaya çıkmıştır. Bir ülkenin kendi zenginliğinin paylaşımının ve tüketiminin yine o ülkenin aynı dili konuşan, aynı inancı benimseyen, aynı kültürel ilişkileri olan vatandaşlar tarafından olması gerektiğini savunan bir düşüncedir. Alman düşünür Herder bir ülkenin milliyetçilik temelli olması gerektiğini ve bu birliğin dil ve kültürel birlik üzerine olması gerektiğini söylemiştir. Bu milliyetçilik Tanrısal bir inayettir. Ona göre insanların içlerinde evrensel olan bir hümanite vardır (ben buna aidiyet ve tatmin olma durumu diyorum). Birey var oluşunu bu şekilde en üst noktaya taşıyacaktır.¹⁵ Ona göre birlik temeli karşılıklı saygı temelli olmalıdır ve her farklı ulus kendi devletini kurmalıdır. Ama bütün milliyetçilik akımları bu şekilde ılıman bir yol izlememektedir.¹⁶

Yukarıda en yalın manada tanımını yaptığım milliyetçilik anlayışını, yazının içeriği açısından daha açıklayıcı olacağını düşündüğüm için kullandım. Zira bu yazıda ki amaç bireyin bir fiziksel belirlilik (bir çevre durumu) içerisinde olması değildir. Bireyin zihinsel olarak kendi belirlenimini oluşturmasıdır. Birey tüm bu belirlilik sürecinde bir edilgen olma halinden, etken olma haline geçme çabası içerisinde. Bireyin tüm çabası algılanır birlikten, dizgelenmiş bir birliğe geçmedir. Yazının ilerleyen bölümlerinde bu benzetimler (ulus, millet, çokkültürlülük, üst kimlik, ...vb.) sık sık kullanılacaktır.

Heidegger’in de haklı olarak iletmiş gibi birey bir çevre içine düşmüştür ve düşmüş olduğu bu çevrede kurallar bireyin kendi benliğini kazanmasına fırsat vermeden kesin kurallar çizerek bireyi bir çember içinde yaşamaya zorunlu kılmak ister. Daha katı bir ifade şekli olan bu tasarımın bize aktardığı şey aslında bireyin kuralları belirlenmiş bir oyunun bir parçası olmaya zorlanan yedek bir oyuncusu olduğu gerçeğidir.¹⁷ İşte aile ile ilkel bir taslak olarak aktarılan bu kimlik zamanla çevrenin de baskısı ile bireyde kendini belirleme açısından yönü önceden belirlenmiş hedefe yönelmesi ile son bulur. Yani bireyin sözde kendi eylemleri ve düşüncesi ile kazanmış olduğunu sandığı bu kimlik bireye çoktan hazırlanmış bir yaşamdır. Tüm bu aktarımlar toplumsal

15 Herder, Johann Gottfried von. “İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler”, *Tarih Felsefesi Seçme Metinler*, sy 24-31.

16 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sevim, Acar. *Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder*, sy 25-26. Prof. Dr. Acar Sevim bu çalışmada tarihsel ve konu temelli bir Herder incelemesi yapmış ve Herder’in milliyetçilik anlayışını aktarmaya çalışmıştır. Herder’in kendi çalışmalarının günümüzde baskıları çok olmadığı için hakkında ki eserler daha çok derleme şeklinde olmuştur.

17 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Heidegger, Martin. *Varlık ve Zaman*, Sy 65-79.

yapının meydana gelmesinin ve korunmasının gereklilikleridir. Birey de bu gerekliliklerin rasyonalitesini kabul ederek yaşam içerisinde var olur.¹⁸

Özü itibari ile bir ulusun kendi farklılıklarını üstün görmesi üzerine kurulu olması nedeni ile bu akım zamanla farklı etkilerin baskısı ile engellenmediği zaman kendi içerisinde mutlak bir tekçi yapı oluşturması kaçınılmazdır. Tarihte bu durumun örneklerini sık sık görmekteyiz. Kendi milletinin, milli bilincinin en üst olduğu bu durum bireyin “ben” idrakinin tepe noktası olması demektir.¹⁹

Birey, ben ve bana benzeyenlerin üstün olması ideali ile yetiştirildiği için tabi olarak kendinden olmayana karşı bir hoşnutsuzluk içerisinde olur. Kendinden olmayanın etkisinin de yetersiz olması halinde, birey yaptığı bu tavrın doğal bir durum olduğu şeklinde kendini tatmin ederek hayatına devam eder. Ama kendinden olmayanın etkisinin güçlü olduğu ve hatta bireye baskı uygulayacak bir etkisinin olduğu durumlar da ise birey artık bu yeni duruma karşı önceleri bir dengesizlik içerisinde yaklaşırken, zamanla bir kimlik sahibi ve tatmin olma istemi nedeni ile daha üst bir kimlik arayışı içerisine girmektedir.

Bu zihinsel dengesizliğin başında etkileşim yatar. Daha önce oluşturulan uyum aşamasının kavramları bireyi mevcut halinde olmakta tutamaz. Çevrenin değişimi ile ve farklılıkların artması ile birey mecburen yeni bir tatmin olma istemi yaşar. Bu yeni durumda artık birey kendini merkeze koymaktan vazgeçer ve farklı kimliklerin de olduğunu anlar. Kendi durumu ile karşılaştırma yapar ve fiziksel etkileşim nedeniyle farklı kültürlerin de varolması gerektiğini savunmaya başlar. Bu bir çokluk durumudur ve kültürde ki yansıması çokkültürlülüktür.

18 Bu şekilde yetkeci bir felsefe bireyin aslında dünya içerisinde ki varlığının özgür olmaması üzerine kuruludur. Yani kararları önceden bir otorite tarafından belirlenmiş bir yaşamdır, bizim tüm varlığımız. Bu yetkeci yaşama karşı çıkan Erich Fromm dünyanın bir yetke şeklinde belirlenmiş haline karşı çıkar ona göre bu ussal olan tavır bireyin mantıksal yönünden kaynaklanmaktadır. Yetkeci yaşamın karşısına insancı yaşamı koyar. Ona göre; “Yetkeci etik, insancı etikten, biri biçimsel, öteki özdeksel olmak üzere iki ölçütle ayrılır. Biçimsel olan, insanın neyin iyi, neyin kötü olması yetisini yadsır. Norm koyucu, her zaman onun üstündedir. Özdeksel olarak da, çıkarların ön plana çıkmasıdır. Oysa bireylerde tüm bunlardan üstün olan yetiler vardır, işte bunlar insancı yaşamı sağlar.” Ayrıntılı bilgi için bakınız: Fromm, Erich. *Kendini Savunan İnsan*, sy 42-43.

19 Giambattista Vico ulusun kurulması ve bireyin bu aşamadaki rolünü içindeki Tanrısal olan yanına bağlar. Bunu şu şekilde anlatır; “Bu ilk insanlar, gök güriültüsünün aydınlatıldığı ışıktan onlara olan inançlarını yarattılar. Bu ışık aslında onların insanlığı idare etmeleri için Gerçek Tanrı’nın onlar üzerine saçtığı ışıktı. Bundan dolayı, bu ilk insanlar, kendilerine sağlanan tüm insani faydaların ve ihtiyaçların tanrılar olduğunu hayal ettiler ve kurdular.” Vico aslında bireyin kimlik kazanımının başında aidiyet olmadığını içinde olduğu Tanrısal bağ olduğunu iddia eder. Ona göre kurulan bütün birliktelikler böylece Tanrısal istemdir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Vico, Giambattista. *Yeni Bilim*, sy 499-508.

4.2. Çokkültürlülük

Bireyin dolaylı etkilerin sonucu kimlik arayışını daha bir üst seviyeye çıkardığı bu üst kimlik²⁰ çoğunlukla çok kültürlülük olur. Birey böylece fiziksel belirlenimden kurtulup zihinsel bir faaliyet içerisine girer. Bu aşamada birey kendi farklılığının farkına varır. Aynı şekilde başkalarının da farklılığını kavramaya başlar. Yani bütün farklılıkların bir arada yaşadığı bir yaşam biçimi halini alır. Bu yaşam biçiminde kültürel çizgiler kendilerini daha üst boyutta bireyin önemsenmesi ve onun kimliğinin korunması gerektiği üzerine kuruludur. Birey böylece kendisinin aile ve toplumdan almış olduğu farklılıklarını korumuş olabilecektir.

Çokkültürlülük durumunu bireyler iki şekilde özümser. Birincisi; bireyin kendisi olarak katıldığı yeni bir ortam olur. Bu yeni durumda bireyin istemi kendisi olmaktır. Birey kendisi olmaktan memnundur ve başkası olmak istemez. Ama bir isteme durumuna da karşı çıkmaz. Bu durum karşılıklı bir anlaşma halidir. Bireyler sürekli olarak bir etkileşim halinde de olsalar karşılıklı bir sözleşme varmış gibi birbirlerinin özel yaşam alanlarına girmezler.²¹

Bireyler kendi istemlerinin çizgilerini belirlemede başkalarının hassasiyetlerini önemserler ve kendilerinin de bu çok kültürlü ortamın korunması gerektiği üzerine kurulu bir gizli anlaşmaları varmış gibi hareket ederler. Farklılık güzeldir ve farklılık ‘en az üye sahibi olan topluluklardan, en çok üyeli topluluklara kadar önemlidir’, üzerine kuruludur. Ayrıca eğitim kurumları ve kamu alanlarının hepsi bu ayrımı gözetecek hassasiyetler üzerine kuruludur.

İkinci durum ise, ortak yaşamın ancak ortak bir üst kimlik ile olması üzerine kuruludur. Bu üst kimlik için, topluluklar öneriler ile katılım sağlarlar ve toplumun bireyleri kültürler içerisinden mümkün en iyiyi alırlar. Bu kültürel birliktelikte iyi ve kötü, eski ve yeni, ilkel ve çağdaş ayrımları vardır. Ama bu eski olma durumu ve yeni olma durumu işlevsel açıdan değerlendirilmiş iyidir. Çünkü her birey, doğal olarak kendi kimliğini, kültürünü ön plana çıkaracaktır. Doğal olarak en iyinin belirlenmesi işlevsel olmak zorundadır. Bu

20 Burada ki üst kimlikten kastım bireyin içinde varolduğu toplumdaki konumu yada kazanmış olduğu bir kültürel kimlik değildir. Burada ki kastım zihinsel faaliyettir. Birey bu aşamada artık edilgen olmaktan çıkmaya başlar ve uyumsama içerisinde olduğu kimliğe karşı eleştirel bir yaklaşım sergiler. Bu uyumsama sonucu birey bir özümseme içerisine girer.

21 Claude Levi-Strauss bu ayrımı şu şekilde anlatır; “*Her oyuncunun, oyununda ayrımsal farklılıklara yol açmasından ibarettir; bu mümkündür çünkü (kuramsal örneklerimizde “oyuncu” diye geçen) her toplum dinsel, mesleki ve ekonomik grupların— ki toplumsal biçimleniş bütün bu grupların biçimlenişine bağlıdır— bir koalisyonundan oluşur.*” Bu grupların ortaklıkları artıkça aralarındaki uyumsuzluk da azalacaktır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Levi-Strauss, Claude. *İrk ve Tarih*, sy 78.

işlevsel olanda amaç hangi etken şeylerin topluluğun ihtiyaçlarına yarayacağı üzerine kuruludur. Toplumun ortak istemleri belirleyici rol oynar. Bir kere yeni bir kültürel yapı oluşturulunca artık eskilerin bırakılması gerekir.²²

Tarihsel açıdan bu ikisinin de denendiği uygulamalar olmuş olsa da, ortak iyyinin belirlenmesi yada diğer tanımı ile işlevsel iyyinin belirlenmesi daha çok yaşanmıştır. Farklı sebepler nedeni ile bu yaşam şekli diğerine göre daha cazip gelmiştir.

Kimliksel, kültürel şekillenişin kendisini en çok hissettirdiği dönem 20. yüzyıldır. Bu dönemde yukarıda belirtilen kültürel, kimliksel birlikteliklerin hepsi yaşanmış aynı zamanda bu birlikteliklerin farklı türevleri de yaşanmıştır. Bu yüzyıl kendi içerisinde birçok dinamik yaşam şekli oluşturmuştur. Doğal olarak da uygulamalarda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Bu güçlü etki döneminin yaratmış olduğu en önemli sıkıntı ise kimlik ve kültürün amacının insanın yaşamı için olduğu düşüncesinin yok olmasıdır. Bu yokoluş beraberinde, bireyleri insan olma durumunun anlamını sorgulamaya itmiştir. Birey artık bir tatmin olma durumundan uzaklaşmıştır. Hangi davranışın kendisi için iyi olacağı ve kendisini memnun edeceği belirliliği yok olmuştur.

Belirsizlik beraberinde kimlik ve kültürün yıkımını getirmiştir. Bu bireyin kendisine ve çevresine yabancılaşması durumudur. Bu durumda birey kendi üretimi olan bütün yapıların öznesi olmaktan çıkar. Zamanla onun bir parçası ve en sonunda da ona bağımlı olmuş bir birey haline gelir. Bu durum tatmin olma isteminde olan bireyin uyumlu yaşama çabasının, uyumsuz bir yaşamın pençesine düşmesidir. Birey bu durumda kimlik ve “ben” olma idrakinde bir bunalım içerisine girecektir.²³ Uyumsuz yaşama bireyin herşeyi reddetmesine götürecektir. Bu yeni durum bireyi kimliksizlik, kültürsüzlük ve milliyetsizlik olma istemine götürecektir.

4.3. Milliyetsizlik

Bireyin içine düştüğü çevrenin kendisi tarafından belirlenmediğini daha önce belirtmiştik. Bu belirlenmemişlik durumu kendisini, bireyin yaşamında devamlı bir halde dolaylı bir baskı halinde hissettirecektir.

22 Bu üst kimlik ve uluslar üstü olmanın yarattığı yeni kimlik yeni bir vatandaşlık durumudur. Buna dünya vatandaşlığı da diyebiliriz. Bu konuda günümüz açısından değerlendirdiğimizde sadece bireyin istemi olmaktan çıkıp kamusal alanda da artık karşılığı olmaktadır. Sosyal bilimlerce incelenen bu yeni durum karşısında yeni bir vatandaşlık tanımı yapılmaya çalışılmaktadır. Bu konuda ayrıntılı okuma için bakınız: Kadioğlu, Ayşe. “Sosyal Bilimsel Sancılar”, *DoğuBatı* (Üç Aylık Düşünce Dergisi), sayı 7 (Mayıs-Haziran-Temuz 1999), sy 171-185.

23 Bu konuda ayrıntılı okuma için bakınız: Godbout, Jacques T. *Armağan Dünyası*, çeviren Dilek Hattatoğlu. Sartre, Jean-Paul. *Varoluşçuluk*, çeviren Asım Bezirci. Lukacs, Gyorgy. *Birey ve Toplum*, çeviren Veysel Atayman.

Birey varlığının şekillenişini, kendisince anlamlı ya da anlamsız gelsin, hep bu kurallar çerçevesinde kuracaktır. Zamanla birey bu durum karşısında yetersizlik hissedecek ve zihinsel tahribat yaşayacaktır.²⁴ Yetersizlik, bireyin kendi kendisini eksikleştirecek ve hiçbir edimi gerçekleştiremeyecek kaderci bir anlayışa sürüklerken aynı zamanda tam tersini de yapacaktır. Birey bütün suçu kuralları önceden belirlenmiş çevrede arayacak ve ona karşı sürekli büyüyen bir cephe alacaktır. Bu durumda birey artık kendisini kültürel bir tatmin olma isteminden uzaklaştıracaktır. Zira birey artık bir kimlik olmak istememektedir. Kuralları önceden belirlenmiş, bireyin edilgen tutulduğu bu tutum birey tarafından yıkılması gereken baş düşman olacaktır. Her türlü kurala itaat etmemek ilk yapılacak eylem tarzı olacaktır. Bunun ilk teorik cephesi kültüre ve kimliğe karşı çıkış olacaktır. Birey kendini herhangi bir toplumun bir üyesi olarak görmek istemeyecektir. Topluluklar onun için eski baskıcı düzene itaat demektir. Kamu alanları ve millet olma bilinci gibi toplumsal birliktelik formüllerinin bu durumun meşrulaştırılmasından başka bir şey olmadığı düşüncesi ona hakim olacaktır. Tabi olarak bireyin takınacağı ilk tavır da milliyetsiz ve kimliksiz olmak olacaktır.²⁵

Bireyin kendini hiçbir topluluğa, kültüre bağlı hissetmediği sadece kendi olarak yaşadığı bir durumun mümkün olduğu sanısı yukarıda ki yaklaşım ile olası gözükmemektedir. Ama yazının başında belirttiğimiz gibi kültür bireylerin kimlik kazanma ve etkileşim sürecinde ürettiği birşeydir. Doğal olarak da reddedilen şey bütün anlamda bir kültür durumu olmayacaktır. Birey kendisine içkin olarak bir aidiyet ve tatmin olma durumundan kurtulamayacaktır. Dolayısıyla reddettiği şey sadece yaşanan kültür formlarından biri olacaktır. Bütün manada kültürün dışlanması olanaksız bir durumdur.

24 Nietzsche bu durumu tarihli yaşamının bir getirisi olarak ifade eder ve şu şekilde açıklar; “Böylece hayvan tarihini yaşar çünkü o şimdiki zamanın içinde tükenir gider.... buna karşılık insan, büyük ve giderek daha da büyüyen yüküne direnir: bu yük onu ezer ya da belini büker, bu yük görünmez ve karanlık bir ağırlık olarak insanın yürüyüşünü zorlaştırır.” Tarihli yaşamak Ona göre bir yük ile yaşama durumudur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Nietzsche, Friedrich. *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası*, sy 12.

25 Bu bir özgürlük arayışı değildir. Birey kendini hissettiği bu yabancılık hissinden kaynaklanan bir dışavurum halidir. Yani yaşanan ve hissedilen uygun olmayan koşulların bireyde yaratmış olduğu bir tahribattır. Freud bu durumu şu şekilde açıklar; “bireyin gücünün yerine toplumun gücünün geçirilmesi ilk adımdır. Özü topluluk üyelerinin kendilerini doyum olanaklarında sınırlamalarında yatar; oysa birey kendi doyum olanaklarında böyle bir sınır tanımıyordu....ekinsel gelişim sürecinde sınırlamalara uğrar; ve türe hiç kimsenin sınırlamalardan başışık tutulmamasını ister.... bir başkaldırı durumu olur.” Bu konuda bakınız: Freud, Sigmund. *Bir Yanılsamanın Geleceği Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, sy 82-83.

5. Kültürün “Ben” İdrakİ İçerisindeki Yeri

Bireyin kendi varlığını tanımlaması, onu zorunlu olarak bir belirlenim oluşturmaya götürür. Bu belirlenim durumu ise bireyin etkileşimleri sonucu oluşan zihinsel uyumsama durumudur. Yani birey herhangi bir kimliği kabul etmez iken aslında kendine yeni bir kimlik durumu oluşturur. Sadece oluşan bu yeni durumun tanımının yapılması yetersiz olabilir. Yoksa birey devamlı olarak bir uyumsama ve denge durumu yaşamak ister. Bu bireydeki ait olma güdüsünün bir yanılsamasıdır. Birey varlığını kabul ettirmek ve zorunlu etkileşim içerisine girmek isteyecektir. Yani kendisinin kabul edileceği bir ortam ya da düşün oluşturmak zorundadır. Bu ortam illa ki fiziki bir belirlenim olmasına gerek yoktur, aynı zamanda düşünsel bir aidiyet durumu da olabilir.²⁶ Birey alıcı olma özelliği ile devamlı olarak çevreden bilgi edinimi yaşayacaktır. Alınan bu bilgilerin, bireyin kimliğini oluşturmada belirleyici bir rolü vardır ve bu bilgilerden kaçınma durumu olmaz. Burada ki mesele edimin kendisidir, bireyin kaçındığı şey sadece deneyimlerin farklı olan herhangi bir türevidir ve burada önemli olan aidiyet durumunun olduğudur²⁷.

Birey bu belirliliği kültürel aktarım ile başkalarına da taşır ve yeni bir aidiyet durumu oluşturur. Kimin aktardığının önemi yada aktarılan şeyin ne-liğinin önemli olmadığı bir durumdur, önemli olan durumun sürekliliğidir. Doğal olarak bireyde ki “ben” algısı kendisini kültürün içerisinden gelen ve yine kültürün içine dönen bir seyir halinde gösterecektir. Konunun başından beri aktardığım üzere bu bir uyumsama halidir. Birey kullanmış olduğu bütün kavramları deneyim içerisinde edinmektedir. Deneyimden edinilen bilgi zihinsel uyumsama ve özümseme ile tekrardan deneyime dönmüş olacaktır. Deneyim ise hem fiziksel hem de zihinsel kısıtlanmışlığın alanıdır. Çünkü birey zihinsel kavramlarını oluştururken aynı zamanda çevrenin etkisi ile hareket etmektedir.

Bireyin zihinsel davranışları öncelikli olarak kendini tanımak ile başlar. Bunun ilk aşaması fiziksel belirliliktir. Fiziksel belirlilik bir çevre içerisinde varolma durumudur. Fiziksel olan her türlü davranış ve eylem içerisinde zorunlu olarak fizik yasalarını barındırır. Doğal olarak bireyin ben oluşumunun başında fizik yasaları bulunmaktadır. Fizik yasaları her ne kadar kültürü etkilese de insan üretimi bir şey olmadığı için kültürün alt başlığı

26 Batı dışındaki birçok toplulukçu kültür savunusu yapanlarda benlik algısını dışsal olandan ayırt edilmesi doğru bulunmaz. İnsanların esasta birbirlerine bağlı olduğu önem taşır. Birey ilişkili bir benlik durumu içindedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*, sy 399-409.

27 Gündüz, Zafer (2023). İnsanın “yeni” arayışında hafızasının içeriklerine ve insanlık ideali iddiasının kapsayıcılığına eleştirel bir bakış, ss. 22-43.

olmaz. Ama yazının başında da belirttiğim gibi, toplulukların yaşadığı farklı bölgeler bireylerin psikolojik davranışlarını etkilemektedir. Ilıman kuşaklarda yaşayanlar ilişkilerinde daha sıcak kanlı olurken soğuk kuşaklarda yaşayanlar ise daha sert ve katı bir mekanik ilişki ağırları oluşturmuşlardır. Bu durum fiziksel etmenlerin kültürel belirlenimleri etkilediğinin açık kanıtıdır.

Çevresel belirlilik bireyin sosyolojik ve antropolojik içine düştüğü toplumdur. Bireyin içine düştüğü toplumun kurallarının tarihsel açıdan arka planı vardır. Bu arka plan sayesinde oluşturulmuş bütün gelenekler ve görenekler doğal bir yasa halini almıştır. Tabi olarak birey bu arka planın doğal bir iyi ve doğru olan olduğu algısını kavraması sağlanacak şekilde büyütülür. Bu durum ben’in oluşmasının en kritik noktalarından biridir. Çünkü birey edinmiş olduğu bu öğrenme şekli ile aktarım yapar ve böylece kendini en iyi bu kavramları ve dili kullanarak aktarır ve tanımlar. Çevresel belirlilik bir zihinsel denge oluşturma durumunun ilk aşamasıdır ve bunun üst aşaması ise “ben” idrakinin oluşmasıdır²⁸.

Zihinsel denge durumu bireyin kendi kendisini kavraması ve aidiyet oluşturarak tanımlaması durumudur. Almış olduğu bütün kültürel bilgiler burada bir süzgeçten geçirilerek bir uyum süreci yaşanır. Bu durum bireyin “ben” tanımlanmasının kavramlarının oluştuğu yerdir. Birey kendini böylece dolayimli birlikteliklerin içerisinden soyutlayarak yalın bir tanıma gidecektir ve tüm bu dolayimli etki ise kültürel bir aktarımdır. Bireyin tüm bu dolayimli ilişkiler içerisinde zihinsel uyumsama ile oluşturmuş olduğu durum benlik halidir. Böylece ben oluşurken kültürün katkısı kaçınılmaz bir hal almış olur. Ama bu benlik durumu için salt, yalın halde bir kültürlülük hali denilmez aynı zamanda zihinsel süreçler de gereklidir. O halde diyebiliriz ki ben idrakinin tam oluşması için iki şey önemlidir. Birincisi, çevrenin yani kültürel etki; ikincisi ise, zihinsel örgütlenme ve uyumsamadır.

6. SONUÇ

Bireyin kendi varoluşunun en üst basamağı olan ben idrakine, birey ancak kültürel yapıların farkına varma ile ulaşabilir. Zira birey için ben idrakinde yalın bir belirlenmişlik olduğundan bahsedilemez. Birey beşer olma halinden çıkıp, en sade manada bir birey olma durumuna toplum içerisinde olma ile ulaşmaya başlar. Hayvandan farklı olarak, insan, kendi kurduğu dünyanın içerisinde yaşar. Beşer yönüyle doğaya ait olan insan, doğal olmayanı inşa edebilmekte, yani bir dünya kurabilmekle, kendini doğadan ayırır ve böylelikle

28 Gündüz, Z. (2023). İnsanın kendi varlığına dönüşte mekânın önceliği. *Turkish Studies*, 1125-1138.

insan olur. Bu dünya kurma eylemine kültür denilebilir.²⁹ Kültürü olan bir birey aynı zamanda kimlik ediminin ilk basamağını atlamış olur. Bu açıdan kimlik meselesine yalın olarak bir ırk, kan, gen gibi referanslarda bulunmak yanlış olacaktır. Bu yazının amacı kimlik ve kültür meselesinin birey olarak insanın zihinsel bir özümseme ve uyumsama süreci içerisinde ulaşmış olduğu en üst aşama olduğunu göstermektir. Bu sebeple öncelikle kimlikten kastımızı yukarıda kullandığım kavramların baskısından kurtararak bunların özü itibari ile bireyin üretimi olduğunu gösterdik. Bireyi ön plana çekerek oluşturduğumuz kimlik ile ben idrakinde üst basamaklara, ancak farklılığın farkına varmak ile ilerlenebilir. Bu üst basamaklar ile birey mümkün en iyi olana ulaşmış olmaz. Bu durumun tam zıddı olan en kötüye de ulaşma durumunda olabilir. Bu haliyle dikkat edilmesi gereken nokta, zıtlıkların var olduğu ve bu zıtlıkların sonuçlarının ne olduğu değildir. Dikkat edilmesi gereken asıl önemli şey bireylerde ortak olan bu süreçlerdir. Ortak olan bu zihinsel uyumsama, özümseme ve örgütleme sürecinin bizi götüreceği temel nokta ise kültürdür. Bu şekilde bakıldığında ben idrakinde çıkış noktası olan insan üretimleri ve onun en genel tanımı olan kültürden yola çıkan birey ulaştığı en üst noktada da yine kültür ile karşılaşmaktadır.

29 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Yılmaz, Gökhan. “Türk Kimliği’ne Dair”, *Teoman Duraklı’ya Armağan Bir Felsefe-Bilim Çağrısı*, haz. Cengiz Çakmak, sy 526-547.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia (1998). Felsefe Terimleri Sözlüğü. İnkılap Yayınevi.
- Arkonaç, Sibel A. (2008). Sosyal Psikolojide İnsanları Anlamak Deneysel ve Eleştirel Yaklaşımlar. Nobel Yayın Dağıtım.
- Aslan, S. (2019). Dünya görüşü, Bilim/Ler ve Bilim Gelenegine İlişkin Alparslan Açıkgence’in Görüşlerinin İncelenmesi Üzerine. İçinde Keşf-İ Kadîm-den Vaz’-I Cedîde İslâm Bilim Tarihi ve Felsefesi (Edt. İbrahim ÖZCOŞAR, Ali KARAKAŞ, Mustafa ÖZTÜRK, Sıracettin ASLAN). Divan Kitap.
- Aslan, S. (2021). Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce (Edt. Lütü Sunar). İnsan ve Toplum 4 Cilt. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları. 11(2).
- Fromm, Erich (2002). Kendini Savunan İnsan (çev. Necla Arat). Say Yayınları.
- Godbout, Jacques T. (2003). Armağan Dünyası (çev. Dilek Hattatoğlu). İletişim Yayınları.
- Gündüz, Z. (2017). A Critical Approach to Culture and Society Definitions. PEOPLE: International Journal of Social Sciences, 3(2), 946-964.
- Gündüz, Zafer (2023).İnsanın “yeni” arayışında hafızasının içeriklerine ve insanlık ideali iddiasının kapsayıcılığına eleştirel bir bakış. Beytulhikme Int J Phil 13(2). Doi: 10.29228/beytulhikme.67276 Research Article: 22-43.
- Gündüz, Z. (2023). İnsanın kendi varlığına dönüşte mekânın önceliği. Turkish Studies, 18(3), 1125-1138. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.69308>.
- Hançerlioğlu, Orhan (1967). Felsefe Sözlüğü. Varlık Yayınları.
- Heidegger, Martin (2011). Varlık ve Zaman (çev. Kaan H. Ökten). Agora Kitaplığı.
- Hegel, G. W. F. (2004). Mantık Bilimi (çev. Aziz Yardımlı). İdea Yayınları. (2006). Tüze Felsefesi (çev. Aziz Yardımlı). İdea Yayınları.
- Herder, Johann Gottfried Von (2012). İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler. Tarih Felsefesi Seçme Metinler (çev. Doğan Özlem, haz. Doğan Özlem ve Güçlü Ateşoğlu). Doğu Batı Yayınları.
- Kabağaça, Sina ve Erdal Alover (1995). Latince Türkçe Sözlük. Sosyal Yayınları.
- Kadioğlu, Ayşe (1999). Sosyal Bilimsel Sancılar. Doğu Batı (Üç Aylık Düşünce Dergisi), sayı 7 (Mayıs-Haziran-Temuz 1999). Doğu Batı Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2010). Günümüzde İnsan ve İnsanlar. Evrim Yayınevi.
- Levi-Strauss, Claude (1985). İrk ve Tarih (çev. Işık Abet). Metis Yayınları.
- Lukacs, Gyorgy (1978). Birey ve Toplum (çev. Veysel Atayman). Günebakan Yayınları.

- Magill, Frank N. (1971). Düşünce ve Existenz Karl Jaspers. Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klasığı (çev. Vahap Mutal). Hareket Yayınları.
- Mejuyev, Vadim (1987). Kültür ve Tarih (çev. Suat H. Yokova). Başak Yayınları.
- Nietzsche, Friedrich (2006). Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası (çev. Mustafa Tüzel). İthaki Yayınları.
- Russell, Bertrand (1975). Yetke ve Birey (çev. Ayseli Usluata). Cem Yayınevi.
- Sartre, J. P. (2011). Varlık ve Hiçlik (çev. Turhan Ilgaz). İthaki Yayınları. (2010). Varoluşçuluk (çev. Asım Bezirci). Say Yayınları.
- Schaff, Adam (1966). Marksizm ve Varoluşçuluk. Marksizm, Varoluşçuluk ve Birey (çev. Evinç Dinçer). De Yayınevi.
- Sevim, Acar (2008). Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü: Herder. Bilge Kültür Sanat.
- Sigmund, Freud (2000). Bir Yanılsamanın Geleceği, Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları (çev. Aziz Yardımlı). İdea Yayınları.
- Simmel, Georg (2008). Tarih Felsefesinin Problemleri (çev. Gürsel Aytaç). Doğu Batı Yayınları.
- Şenel, Alaeddin (2006). Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi. İmge Yayınları.
- Vico, Giambattista (2007). Yeni Bilim (çev. Sema Önal). Doğu Batı Yayınları.
- Yılmaz, Gökhan (2008). Türk Kimliği'ne Dair. Teoman Duralı'ya Armağan Bir Felsefe-Bilim Çağrısı (haz. Cengiz Çakmak). Dergah Yayınları.

